

13. «Україна» науковий часопис українознавства (1907 – 1932): покажчик змісту / К. Майборода, В. Врублевський. Київ, 1993. 140 с.
14. Харлампович К. [Ред.:] Roman Grodecki, Stanislaw Zachorowski, Jan Dąbrowski. Dzieje Polski średniowiecznej // *Україна*. 1927. Кн. 5. С. 156-160.

И. И. Савчук

**Речпосполитская проблематика на страницах
журнала «Украина»**

В статье рассмотрена деятельность журнала «Украина», который выходил в Киеве в течение 1914, 1917 – 1918, 1924 – 1930-х гг. и его роль в польско-украинских отношениях. Особое внимание сосредоточено на научных публикациях авторов журнала, посвященных речпосполитского проблематике.

Сделан вывод о весомом вкладе публикаций журнала в освещении полонистичной проблематике.

Ключевые слова: журнал «Украина», украинский-польский диалог, редакционная политика.

I. Savchuk

Richpolitical issues on the Pages in magazine «Ukraine»

The article deals with the activities of magazine «Ukraine», published in Kyiv during 1914, 1917 – 1918, 1924 – 1930 and its role in Polish-Ukrainian relations. Particular attention is focused on scientific publications of the authors of the magazine on the subject of the polish issues.

A significant contribution of the journal's publications to the coverage of the colonial issues has been made.

Key words: magazine «Ukraine», Ukrainian-polish dialogue, editorial policy.

Отримано: 3.11.2019

УДК 94(477):930-057.4Максимович

С. В. Трубчанінов

**ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ УЯВЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ОСЯГНЕННЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ МИХАЙЛОМ МАКСИМОВИЧЕМ**

М. Максимович як учений-енциклопедист проявив свої непересічні здібності у різних галузях науки. Перша його велика праця на українську тематику (збірка «Малоросійські пісні») з'явилася ще в 1827 р. У передмові до неї, яку М. Грушевський назвав маніфестом українського народництва, М. Максимович виклав своє загальне бачення історичного процесу в Україні. Незважаючи на відсутність узагальнюючих праць з історії України, роботи ученого стали свого роду «цеглинами» для майбутньої будівлі української історичної науки.

В. Антонович вважав М. Максимовича також зачинателем історичної географії. До другого тому 3-х томного зібрання праць ученого увійшли 40 «історично-топографічних» праць М. Максимовича. На думку М. Грушевського, М. Максимович гідно захищав надбання українського народу від різних зазіхань. В цьому контексті значний інтерес представляє його листування з російським істориком М. Погодіним, яке тривало декілька десятиліть, до останніх днів життя ученого. Незважаючи на дружні взаємини, які виникли

під час їхньої праці в Московському університеті, М. Максимович рідше виступав проти поглядів М. Погодіна на окремі сторінки історії Київської Русі. Через призму своєї історико-географічної візії М. Максимович спробував розв'язати цілу низку важливих історичних проблем, серед яких: походження Русі, поява і використання понять «варяг», «Русь» та ін.

Ключові слова: історична географія, уявлення, наука, Михайло Максимович.

Нашадок козацького роду з Полтавської губернії, перший ректор Київського університету М. Максимович (1804–1873) був ученим-енциклопедистом, який проявив свої непересічні здібності у різних науках. Д. Багалій у своєму курсі з історіографії (1911) наголошував, що М. Максимовича «всі називали південно-російським університетом, оскільки він поєднував в собі три спеціальності» [2, с.425]. Згадуючи про М. Максимовича М. Драгоманов вказував, що той був «цілою науковою історико-філологічною установою і разом з тим живою народною людиною» [5, с.453]. Дослідників інтелектуальної біографії М. Максимовича вражає розмаїття його академічних і громадських ролей. Одні вважають його «поміркованим українофілом», інші – «георетиком-етнографом», «істориком-аналітиком», «філологом-критиком історичних праць» і навіть «хрещеним батьком» українського Відродження [44, с.480].

Поза сумнівом, учений здійснив вагомий внесок в українську історичну науку. Д. Багалій підкреслював, що праці М. Максимовича, кажучи його словами, були «цеглинами» для майбутньої «будівлі південно-російської історії». Але цим аж ніяк не применшується значення його робіт: «цеглини» ці «випалені, оброблені і споряджені критикою» [2, с.425]. В. Короткий наголошує на тому, що М. Максимович мав власну концепцію історії України, а його наукова спадщина має значно глибше теоретичне підґрунтя і набагато ширше традиційної про неї уяви [6, с.64]. Різні сторінки діяльності М. Максимовича, направленість та зміст його історичних праць привертають увагу багатьох сучасних дослідників [6; 39-42; 44]. Проте не всі аспекти його творчості ще достатньо з'ясовані. Так, В. Антонович називав М. Максимовича засновником історичної географії, а його праці по давній топографії Києва та історичній географії Київського князівства вважав «азбукою» для археологів [1, с.78]. Метою даної розвідки є дослідження впливу історико-географічних уявлень М. Максимовича на його наукове осягнення історії України.

Важливою подією в інтелектуальній біографії М. Максимовича є несподіване перетворення московського вченого-природника в київського, а пізніше наддніпрянського гуманітарія-історика, яке ще й до сьогодні не з'ясоване повною мірою. Допускають, що саме ця метаморфоза стала тим інтелектуальним сплавом, завдяки якому сформувалися самобутні погляди вченого. Проте, як зазначає О. Ясь, зацікавлення гуманітаристикою М. Максимович проявляв ще в юнацькі часи. Значний вплив на нього мали його родичі –

дядьки Тимківські, які зробили успішні кар'єри на російській урядовій службі та в академічному світі [44, с.481]. О. Грушевський вважав, що розвиток наукових інтересів М. Максимовича в московський період його діяльності знайшов відображення в таких його творах: збірки народних пісень, аналіз «Полтави» О. Пушкіна, «Міркування про природу» та університетська промова про російську освіту [3, с.378]. До цього слід додати активну участь М. Максимовича в неформальному просторі тогочасного публічного життя Москви – літературно-філософських салонах, наукових товариствах та часописах. У Москві молодий українець виявив себе як вправний рецензент та полеміст, автор праць не тільки на природничі теми, а й з питань літератури, етнографії, фольклористики, історії та філософії [44, с.482].

У 1827 р. відбулася з першого погляду звичайна подія – молодий викладач ботаніки Московського університету, який захопився українським фольклором, видав збірку «малоросійських» пісень, що містив записи 120 народних творів, невеличку передмову, коментарі і словничок. Збірка принесла М. Максимовичу велику популярність, завдяки якій він спізнався з М. Гоголем, В. Жуковським, О. Пушкіним та багатьма іншими письменниками, поетами та інтелектуалами. Учнем М. Грушевського Ф. Савченком була навіть висунута гіпотеза, що саме ця збірка «спокучила» М. Максимовича перетворитися із «професора-ботаніка на ректора-словесника» [44, с.483].

М. Грушевський наголошував, що завдяки збірці пісень М. Максимовича 1827 року «народна українська маса, як продукт певних географічних, економічних і культурних умов, ставала в центрі дослідчої уваги і культурної праці», а передмову М. Максимовича до збірки він назвав маніфестом українського народництва [4, с.245].

У своїй передмові до збірки пісень упорядник, поряд із мовознавчою характеристикою, здійснив також невеличкий екскурс в історію. Всього в одній фразі М. Максимович виклав своє загальне бачення історичного процесу: «Малоросія, яка з'явилася подібно до комети, довго тривожила своїх сусідів, довго перепадала з одного боку на інший та була охоплена лихами і неспокоєм, які не давали розвиватися народному духу і чинили тільки внутрішнє хвилювання. Масу її склали не лише Слов'янські племена, але й інші Європейці, а ще більше здається Азіати» [32, с.IV].

На початку 40-х років XIX ст. М. Максимович публікував свої студії, у т.ч. й історико-географічного спрямування, у заснованому ним літературно-історичному альманасі «Київлянин». Пізніше його праці виходили також в «Київських епархіальних відомостях», «Київському телеграфі», «Москвитянині». Серед найголовніших праць даного спрямування відзначимо «Огляд старого Києва» (1840) [30] та «Топографічні замітки Киянина» (1841) [36]. З'ясовуючи топографію стародавнього Києва, вчений уточнював історію його виникнення та розташування перших міських поселень і укріплень («Про гору Щекавицю» [20], «Литовський

замок в Києві» [17]), характеризував культові споруди, інші важливі історико-культурні пам'ятки разом з їхнім оточенням (Печерська лавра [30, с.5-11], Видубицький монастир [11], Софійський собор [30, с.28-38], церква св. Андрія [30, с.11-22] та ін.). М. Максимович описував також околиці Києва, зокрема Межигірський та Гнилицький монастирі [19; 34; 35].

Значна частина історико-географічних студій вченого присвячена території колишнього Переяславського князівства – містам Переяславу, Полтаві, Золотоноші та ін. [13; 21; 23; 33]. На I Археологічному з'їзді (1869) М. Максимович виступив з доповіддю про давні вали, споруджені за часів Володимира Святославовича на південь від Києва, для захисту Русі від печенігів [24]. У той же час Волині припало лише кілька розвідок, в яких М. Максимович, зокрема, розповідає про давні міста краю (Степань [22], Пересопниця та Дубровиця [10]), про Волинську землю до XI ст. [9], а також характеризує риси історії краю від заснування міста Володимира-Волинського до кінця XV ст. [12].

В. Антонович вважає, що першою роботою з історичної географії стала «монографія» М. Максимовича «Про десять древніх російських міст», якою було започатковано дослідження «з історії заселення краю і особливо колонізації південно-російської» [1, с.78]. Йдеться про статтю «Про десять міст і окремі села давньої України», яка була написана як лист М. Погодіну і була опублікована в «Москвитяніні» в 1854 р.[23]. Слід зазначити, що листування між М. Максимовичем та М. Погодіним тривало безперервно протягом 40 років, починаючи з 1834 р. Частина листів, в яких піднімалися дискусійні питання з історії, публікувалися в тогочасних часописах та викликали жваве обговорення громадськості. На жаль, це листування не дійшло до нас в повному обсязі [38, с.2, 4]. М. Грушевський високо цінував листи М. Максимовича до М. Погодіна, що «читаються ... з великою приємністю, яку викликає сей щирий, благородний, цілком свобідний від якої-небудь полемічної заїлості і націоналістичного шовінізму, але zarazом перейнятий глибоким почуттям свого наукового і громадського обов'язку тон, в якому М[аксимович] боронив історичне добро українського народу від московських претензій, висловлених вустами його близького приятеля і товариша» [4, с.258].

Коли за ініціативою В. Антоновича було здійснено посмертне 3-томне видання творів М. Максимовича, до другого тому увійшли історично-географічні, археологічні та етнографічні праці різних років. «Історично-топографічний» відділ цього тому налічував 40 робіт, серед яких була і більшість вище зазначених праць. Проте історико-географічний підхід учений продемонстрував і в інших своїх творах.

Мало відомий наступний факт, про який майже через півстоліття згадував М. Погодін: після опублікування магістерської дисертації останнього (1824), яка була присвячена норманській проблемі, М. Максимович написав жартівливу пісеньку, в якій були такі слова:

Варяги-Русь – не Шведы,
Варяги-Русь – не Пруссы,
Варяги – не Козары,
Варяги составляли
Особенное племя
Норманское [43, с.52-53].

Жартівливе переслідування тез дисертації М. Погодіна М. Максимовичем пізніше переросло в справжню інтелектуальну дуель між двома вченими, незважаючи на те, що за словами О. Грушевського, їх єднала – крім постійної і тривалої дружби, спільна світоглядна риса – «національна основа поглядів і переконань» [3, с.385]. З приводу останнього слід зазначити, що в той час, коли М. Максимович розгорнув свої історичні та філологічні дослідження, в імперії Романових панував офіційний погляд на східнослов'янські народи як «відділи» («галузі» або «покоління») російського народу, що користувалися «наріччями» російської мови (великоруським, малоросійським, білоруським). Самовизначення допускалося тільки в одному випадку – у використанні ендоніму або регіоніму [7, с.205].

Через призму своєї історико-географічної візії М. Максимович спробував розв'язати широке коло важливих проблем історії східних слов'ян та Київської Русі. Вирішенню цих питань були присвячені такі твори: «Звідки йде Руська земля по сказанню Несторової повісті та інших старовинних писаннях руських» (1837) [31], «Історія давньої руської словесності» (1839) [16], «Про походження Варяго-Русів» (1841) [27] та ін. М. Максимович спробував з'ясувати та дослідити походження Русі, появу і використання термінів «варяги», «нормани» та «Русь», поширення християнства, роль Київської держави у міжнародних відносинах того часу, наслідки феодальної роздробленості та монголо-татарської навали та ін.

У 30–50-х рр. XIX ст. у російській науці і суспільстві актуалізувалося питання про походження перших правителів Русі та формування державності у Східній Європі, що поклало початок довготривалій дискусії про роль варягів у цьому процесі та їхню етнічну приналежність. М. Максимович добре знав праці своїх попередників. На основі доступних тогочасній науці історичних джерел, переважно літописних, він стверджував, що варягами були балтійські слов'яни [42, с.281-284].

Як неодноразово підкреслював М. Максимович, у повісті Нестора аж ніяк не сказано, що руси були скандинавським племенем. Так, в листі М. Погодіну, опублікованому в «Москвитянині» (1841), М. Максимович писав, що хоча він, як і адресат його листа, вважав русів варягами чи норманами, проте, на відміну від М. Погодіна, не вважав їх скандинавами [27, с.96]. Він наголошував, що у давньоруських літописах варяги спершу згадуються як заморські вороги і розбійники, а вже потім як запрошені з-за моря правителі та найманці (відомі в Царгороді як варанги). У германців та інших народів норманами також називали пів-

нічних ворогів – войовників чи розбійників. У цьому відношенні Несторові варяги теж саме, що й нормани [31, с.39-40].

Київський учений стверджував: «Руси на Півночі могли називатися Варягами, зараховуватися до них, і не бути співплеменниками інших Варягів; але по спільному перебуванню їх на Варязькому морі, – за однаковим з ними на тому морі способом життя Варязькому, і навіть може бути за свою участь в їхніх подвигах на суші». Науковець вказував, що серед північно-західних поморських слов'ян виділялися Ружани з острова Ругена, яких також називали Ругіянами, Ранами або ж Русами [31, с.18, 22, 25].

М. Максимович звернув увагу на активність сина короля Ютландії Рюрика (Рьоріка), якого він ототожнив з літописним Рюриком [31, с.22]. Дослідник припускав, що верхівку дружини, яка прийшла з Рюриком у Новгородську землю, склали варяги-дани, проте під його прапорами прийшло також чимало слов'ян-русів із земель на захід від гирла Одеру [31, с. 22-23, 25-26]. Цікаво, що М. Погодін, який відкидав запропонований М. Максимовичем зв'язок між західними слов'янами та норманами, у той же час схвально віднісся до гіпотези останнього щодо походження Рюрика [38, с.14]. М. Максимович допускав, що руси прийшли на Дніпро з Аскольдом і Діром та заволоділи землею полян [31, с.16, 31]. Саме з часів Аскольда і Діра і розпочинається історія Руської Землі [31, с.33]. На думку дослідника руси були одного племені і мови з дніпровськими слов'янами. Більше того, вони були визволителями від хозарської данини, тому руси тісно поріднилися і змішалися із східними слов'янами [31, с.41].

У той же час варяги, як наголошує М. Максимович, були іноплеменними та іншомовними, по відношенню до слов'ян. У XI і XII ст. словом «варяг» на Русі називали заморських іноземців та іновірців [16, с.42-43]. «Іноплеменні нам варяги у нас, – писав учений, – в Руській Землі приймали іноді ім'я Русі, але як місцеве, тимчасове, за службою своєю». Науковець підкреслював, що варязький і новгородський князь Олег став називатися руським князем лише після оволодіння Києвом. Так само в 1320 р. став зватися литовський князь Гедимін та польський король Казимир, який назвався «королем руським» після завоювання Галичини в 1340 р.[31, с.19, 30]. Учений також вважав, що Олег і його наступники поширили назву Русь і на інші області підвладні Києву, коли більше століття (до 988 р.) вони здійснювали величезні завоювання [16, с.54-55; 31, с.34-36].

З огляду на новітній розвиток історичної науки можемо констатувати, що спосіб розв'язання «варязького питання», запропонований М. Максимовичем, не був досконалим. На слабкість його аргументації звертав увагу ще М. Грушевський. Однак сучасники високо поцінювали внесок ученого у розробку цієї проблематики, оскільки він намітив шляхи її розв'язання та пробудив інтерес до даної проблеми широких науково-освітніх кіл. Заслугою М. Максимовича стало те, що він систематизував наявну для свого часу історіографію цього питання, розділивши його вивчен-

ня по історіографічним школам. Сам учений був послідовником Ломоносовської школи [42, с.288-289]. Погляди М. Максимовича на «варязьке питання» були підтримані і розвинуті у працях українських істориків другої половини XIX – початку XX ст. [42, с.291]. У наш час питання про походження Русі та ім'я її носіїв залишається дискусійним, а позиції сторін не втратили чіткої виразності наукових шкіл минулого. Так, деякі новітні історики поділяють концепцію М. Максимовича, згідно якої прабатьківщина Русі локалізується на острові Рюген [42, с.294].

Часи правління князя Володимира М. Максимович охарактеризував як період найвищого розквіту могутності Київської Русі. У народній пам'яті це був «богатирський вік Володимира і в народних піснях цей Князь величався Сонцем» [16, с.59].

Розглядаючи феодальну роздробленість у Київській Русі, російські історики – сучасники М. Максимовича – наголошували виключно на її негативних наслідках. Він також, в цілому негативно оцінюючи міжусобну боротьбу між князями після смерті Ярослава Мудрого, все ж підкреслював, що незважаючи на князівські міжусобиці, соціально-економічній та культурний розвиток Русі не зупинявся [16, с.60]. Причиною роздроблення Русі та міжусобиць вчений вважав варязьке панування по уділах: «воно саме підірвало цілісність давньої Русі, її ж силою створене» [16, с.69]. В період роздробленості відбувалося падіння ролі Києва та піднесення інших князівств: «виснажуючись в цілому осередку своєму – в Києві, руське життя розсіялося по всіх кінцях Володимирової Русі». В Південній Русі, як підкреслював М. Максимович, осередками державного життя, окрім Києва, головним чином були Чернігів, Володимир-Волинський та Галич [16, с.67]. Прагнучи піднести свої уділи, князі будували міста, зводили церкви, засновували школи, поширювали єдність понять, законів і цивільного порядку [16, с.70-71].

У багатьох своїх працях М. Максимович обґрунтував ідею киевоцентризму. Він називав Київ духовною столицею: «Київ і понині є головне місто Руської святині, і для цілої Русі не втрапив тієї церковної величі, що складала першу основу всієї величі Руської, з якої розвинулась, якою спасалась і утвердилась народна самобутність Русі православної» [28, с.6]. На схилі життя, на урочистостях з приводу своєї 50-літньої літературної праці, М. Максимович казав, що він, як уродженець південної, Київської Русі, де земля і небо його предків, переважно їй належав і належить донині, та присвячує переважно їй свою розумову діяльність. Але, змужнівши у Москві, він також полюбив і північну, Московську Русь, як рідну сестру Київської Русі, як другу половину однієї «святої Володимирової Русі». Учений підкреслював, що він дивиться на всю єдину руську землю – над Дніпром, з вишини старокиївської, з пагорба св. Андрія Первозванного [43, с.61].

В адресованих М. Погодіну «Філологічних листах» (1856) М. Максимович більш ґрунтовно розвинув тезу, вперше озвучену ще в працях 1830-х рр., що осередком малоросійської (українсь-

кої) мови було Київське Подніпров'я з його культурним і соціально-політичним процесом X–XII ст. Київські літературні пам'ятки тієї доби під церковнослов'янською поволокою, на думку вченого, мають прикметні риси не північні (великоруські), як намагався довести М. Погодін, а полудневі (українські). Київська культура і письменство належать українському племені і ним творилися [4, с.253]. Історичні слова київського князя Ізяслава суздальському Юрієві, процитовані М. Максимовичем на адресу М. Погодіна: «Кланяємось тобі! Ти нам брат! Але йди у свій Суздаль», могли, на думку М. Грушевського «служити епіграфом всього великого історичного діла, проробленого нашим першим ректором, і з ним – українською історіографією сього століття, що почалася в 1820-х роках» [4, с.258].

М. Максимович не міг не приділити уваги монголо-татарській навалі, під час якої значна частина населення Русі загинула, а велика кількість матеріальних і духовних надбань була знищена. Одним із найбільш дискусійних питань в тогочасній історичній науці була концепція так званого «запустіння Київської Русі» під час монголо-татарського нашествия. Так, московський історик М. Погодін, посилаючись на літописи та свідчення папського посла П'єтро Карпіні, наполягав, що навала хана Батия надовго спустошила Київську Русь, внаслідок чого «києво-переславські поляни шукали собі прихистку та спасіння на Півночі». Землі Середнього Подніпров'я, на думку М. Погодіна, пізніше були наново заселені прийдшим населенням із Карпатського регіону. У своєму листі М. Погодіну, опублікованому в 1857 р., М. Максимович розкритикував концепцію московського професора. Київський вчений підкреслював, що руське населення під час татарської навали гинуло в містах, які чинили спротив нападаючим. Але, незважаючи на жахливі руйнування, міста поступово відбудовувалися, а населення пристосувалося до нових соціально-економічних та військово-політичних умов. Письменні джерела, на думку М. Максимовича, не дають підстав говорити про переселення полян з Київської сторони на Північ, або ж про спустошення Києво-Переславської землі [25, с.132-134, 137].

Вчений вказував, що гіперболічні висловлювання літописця не слід сприймати буквально, особливо, якщо мається на увазі спустошення і безлюддя Києво-Переславської землі [25, с.135]. «Народ Український, так само як і Волинський, і Галицький, убивав сотнями і тисячами, від сутичок з татарами, від хижацького полонення ними, – писав М. Максимович, – проте народонаселення України, так само як і Волині і Галича, існувало як і раніше, так існує і до сьогодні, в стародавніх містах і селах, примножених новозаселеними» [25, с.136]. Варто відзначити, що дана полеміка двох вчених, наукова аргументація М. Максимовича обговорювалися не лише в Києві чи Москві, але і в колах української інтелігенції Галичини [40, с.62].

Періоду перебування Наддніпрянщини під литовською зверхністю М. Максимович приділяв дещо меншу увагу. Зокрема, цій історичній добі присвячені такі нариси вченого: «Дещо про землю

Київську» [18], «Замітка про землю Волинську» [12], «Литовський замок в Києві» [17] та ін. На думку М. Максимовича, Київське князівство (разом із давнім Переяславським) опинилося під владою литовського князя Гедиміна після його походу 1320 р. [18, с.151]. Замок у Києві за литовської доби вчений локалізував на Замковій горі (Киселівці) [17].

Вагоме місце у творах М. Максимовича займали питання історії козацтва. Дискусійним серед істориків першої половини XIX ст. було питання про походження та ранню історію козацтва. Так, частина вчених доводила, що козаки мали нормано-скандинавське походження. А на думку М. Погодіна, козаки з'явилися внаслідок змішування слов'янських і тюркських елементів. М. Максимович критикував такі погляди на походження козацтва. Він підкреслював, що українське козацтво не було окремою народністю: «наші Козаки ніхто інші, як Українці, навіть і при тій догадці або мрії моїй, що першим початком нашого козацтва були давні Тмутороканці після падіння їхнього князівства (а слово Козак було і в мові Половецькій)». М. Максимович вважав козацтво особливим соціальним станом тогочасного українського суспільства [37, с.128].

Учений приділяв важливе значення науковому історико-географічному вивченню Середнього Подніпров'я в козацьку добу. У зв'язку з цим він критикував твердження М. Костомарова (з посиланнями останнього на «Історію Русів»), що гетьман Ружинський з дозволу короля Сигізмунда I заснував 20 козацьких полків, по дві тисячі козаків кожний [15, с.307]. У той же час М. Максимович ґрунтовно дослідив устрій Української держави за часів Б. Хмельницького: вказав на давні полки, виділив полки, які виникли в 1648–1649 рр., охарактеризував полковий устрій після Зборівського миру [29]. Описуючи невелику адміністративну одиницю Гетьманщини – Бубнівську сотню Переяславського полку (свою малу Батьківщину. – С. Т.), вчений показав особливості географічного становища, зовнішньополітичні реалії, рівень господарського і культурного розвитку всього українського Лівобережжя в середині XVI – на початку XIX ст. [8].

Отже, наукове осягнення історії України М. Максимовичем тісно перепліталася з його історико-географічними уявленнями, які знайшли відображення у численних текстах ученого – книгах, статтях, нарисах, замітках, листуванні з іншими відомими особистостями. Через призму своєї історико-географічної візії вчений намагався розв'язати широке коло важливих історичних проблем: витоки державності у східних слов'ян, етапи розвитку Київської Русі, походження українського козацтва та ін. Також М. Максимович був автором десятків невеликих розвідок, які присвячено локальним проблемам історичної географії України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович В.Б. [Промова на засіданні, присвяченому пам'яті М. Максимовича] // *Записки Юго-западного Отдела Императорского Русского*

- географического общества. Киев: Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1874. Т. 1: За 1873 год. С. 78-79.
2. Багалей Д.И. Русская историография. Харьков: [Об-во взаимопом. студентов-филол. Харьков. ун-та], 1911. 186, 462 с.
 3. Грушевский М.С. М.А. Максимович (1804–1873). Из украинской историографии XIX в. // *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук*. 1906. Т. XI. Кн. 1. С. 375-416.
 4. Грушевський М.С. «Малоросійські пісні» Максимовича і століття української наукової праці // *Грушевський М.С. Твори: у 50 т.* / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. Львів: Світ, 2015. Т. 10. Кн. 1. С. 244-259.
 5. Драгоманов М. М.А. Максимович. Его литературное и общественное значение [Некролог] // *Вестник Европы*. 1874. Т. II. № 3. С. 442-453.
 6. Короткий В. Михайло Максимович // *Історіографічні дослідження в Україні* / відп. ред. Ю.А. Пінчук. Київ, 2005. Вип. 15: Визначні постаті української історіографії XIX–XX ст. С. 35-71.
 7. Лескинен М.В. Историко-этнографические и лингвистические исследования XIX в. и их влияние на эволюцию представлений о «едином русском народе»: история племенных классификаций и научная аргументация // *Малороссы vs украинцы: Украинский вопрос в науке, государственной и культурной политике Российской империи и СССР. Очерки*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2018. С. 205-252.
 8. Максимович М.А. Бубновская сотня // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. Т. I. С. 747-834.
 9. Максимович М.А. Вольнь до XI века // *Киевлянин* / изд. М. Максимович. Киев, 1841. Кн. 2. С. 289-297.
 10. Максимович М.А. Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровицах и о Князьях, ими владевших // *Киевлянин* / изд. М. Максимович. Киев, 1840. Кн. 1. С. 231-253.
 11. Максимович М.А. Выдубицкий монастырь // *Киевлянин* / изд. М. Максимович. Киев, 1841. Кн. 2. С. 5-26.
 12. Максимович М.А. Заметка о земле Вольнской // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. Т. I. С. 160-163.
 13. Максимович М.А. Заметки о некоторых летописных названиях местностей // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 349-352.
 14. Максимович М.А. Историко-топографические заметки // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. Т. I. С. 846-847.
 15. Максимович М.А. Исторические письма о козаках Приднепровских // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. Т. I. С. 277-316.
 16. Максимович М.А. История древней русской словесности. Киев: Универ. тип., 1839. Кн. 1. VIII+226+I с.
 17. Максимович М.А. Литовский замок в Киеве // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 155-157.
 18. Максимович М.А. Нечто о земле Киевской // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. Т. I. С. 149-155.
 19. Максимович М.А. Нечто о Межигорьях // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 286-288.
 20. Максимович М.А. О горе Щекавице // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 158-160.
 21. Максимович М.А. О городе Переяславе в первоначальные времена // *Киевлянин* / изд. М. Максимович. Москва, 1850. Кн. 3. С. 1-6.

22. Максимович М.А. О городе Степане // *Киевлянин* / изд. М. Максимович. Москва, 1850. Кн. 3. С. 45-50.
23. Максимович М.А. О десяти городах и некоторых селах древней Украины // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 343-348.
24. Максимович М.А. О древнем вале, бывшем еще при Владимире св. южнее Киева, на границе земли Печенегов // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 340-342.
25. Максимович М.А. О мнимом запустении Украины в нашествие Батьево и населении ея новопришлым народом // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. Т. I. С. 131-145.
26. Максимович М.А. О монастыре Гнилецком // *Киевлянин* / изд. М. Максимович. Киев, 1841. Кн. 2. С. 27-47.
27. Максимович М.А. О происхождении Варяго-Руссов // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. Т. I. С. 93-104.
28. Максимович М.А. Об участии и значении Киева в общей жизни России (Речь в Торжественном собрании Императорского университета св. Владимира 2 октября 1837 года) // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 5-23.
29. Максимович М.А. Обзорение городовых полков и сотен, бывших на Украине со времени Богдана Хмельницкого // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1876. Т. I. С. 654-746.
30. Максимович М.А. Обзорение Старого Киева // *Киевлянин* / изд. М. Максимович. Киев, 1840. Кн. 1. С. 5-58 [«Чертеж Старого Киева» – між с. 58 і 59].
31. Максимович М.А. Откуда идет Русская земля по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским. Киев: Универ. тип., 1837. 148 с.
32. Максимович М.А. Предисловие // *Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем.* Москва: Тип. А. Семена, 1827. С. I-XXXVI.
33. Максимович М.А. Родина Гоголя (историко-топографические заметки о некоторых местностях Полтавской губ.) // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 356-358.
34. Максимович М.А. Сказание о Межигорском монастыре // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 255-285.
35. Максимович М.А. Слухи о Межигорьи // *Максимович М.А. Собр. соч.: в 3-х т.* Киев: Тип. М.П. Фрица, 1877. Т. II. С. 289-291.
36. Максимович М.А. Топографические заметки Киевлянина // *Киевлянин* / изд. М. Максимович. Киев, 1841. Кн. 2. С. 102-118.
37. Максимович М.А. Филологические письма к М.П. Погодину // *Русская беседа.* Москва, 1856. Ч. III. С. 78-139.
38. Письма М.П. Погодина к М.А. Максимовичу / с пояснениями С.И. Пономарева. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Академии наук, 1882. 143 с.
39. Погрібна О. Ідея української державності у видавничій діяльності Михайла Максимовича // *Український інформаційний простір.* 2018. Число 1. С. 162-171.
40. Райківський І.Я. Михайло Максимович і Галичина // *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки».* 2015. № 9 (342). С. 58-63.
41. Світленко С.І. Історіософське осягнення історії України у творчості М.О. Максимовича // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія та археологія».* 2015. Вип. 23. С. 38-50.
42. Шевченко Н. Варяги і початки Русі у наукових студіях М.О. Максимовича // *Український історичний збірник.* 2013. Вип. 16. С. 281-295.

43. Юбилей Михаила Александровича Максимовича. 1821–1871. 2-е изд. Санкт-Петербург: Тип. В.В. Прагц, 1872. 61 с.
44. Ясь О. Фрагмент як форма мислення: романтичний світ Михайла Максимовича // *Тетра Cossacorum: студії з давньої і нової історії України: науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. С. 477-516.

С. В. Трубчанинов

Историко-географические представления в контексте постижения истории Украины Михаилом Максимовичем

М. Максимович как ученый-энциклопедист проявил свои незаурядные способности в различных областях науки. Его первая большая работа на украинскую тематику (сборник «Малороссийские песни») появилась еще в 1827 г. В предисловии к ней, которую М. Грушевский назвал манифестом украинского народничества, М. Максимович изложил свое общее видение исторического процесса в Украине. Несмотря на отсутствие обобщающих трудов по истории Украины, работы ученого стали своего рода «кирпичами» для будущего здания украинской исторической науки.

В. Антонович также считал М. Максимовича основателем исторической географии. Во второй том 3-х томного собрания трудов ученого вошли 40 «историко-топографических» трудов М. Максимовича. По мнению М. Грушевского, М. Максимович достойно защищал прошлое украинского народа от различных посягательств. В этом контексте значительный интерес представляет его переписка с русским историком М. Погодиным, которая длилась несколько десятилетий, до последних дней жизни ученого. Несмотря на дружеские отношения, которые возникли во время их совместной работы в Московском университете, М. Максимович решительно выступал против взглядов М. Погодина на отдельные страницы истории Киевской Руси. Через призму своего историко-географического видения М. Максимович попытался решить целый ряд важных исторических проблем, среди которых: происхождение Руси, появление и использование понятий «варяг», «Русь» и др.

Ключевые слова: историческая география, представления, наука, Михаил Максимович.

S. Trubchaninov

Historical-geographical notions in the context of M. Maksymovych comprehension of history of Ukraine

M. Maksymovych developed his extraordinary ability as a scientist-encyclopedist in different spheres of science. First his work in Ukrainian studies (collection «Little Russian Folksongs») was published in 1827. In foreword to this book M. Maksymovych described his own general overview of historical process in Ukraine. M. Hrushevskyi considered that this text was a manifest of Ukrainian narodniks. Despite of absence of summarizing works about Ukrainian history works of M. Maksymovych became «building blocks» of future Ukrainian historical science.

V. Antonovych thought M. Maksymovych was a founder of historical geography. Second volume of 3-volume collection of Maksymovych works contained 40 «historical-topographical» works. In M. Hrushevskyi opinion, M. Maksymovych worthily defended acquisition of Ukrainian nation

from different infringements. In this context correspondence between M. Maksymovych and Russian historian M. Pogodin was an object of considerable interest. This correspondence had been proceeding for forty years until the death of the scientist. Despite of their strong friendship which started when they both worked at the Moscow university M. Maksymovych was strongly against some of Pogodin's views on history of Kyivan Rus. Through prism of his own historical-geographical vision M. Maksymovych tried to unleash series of important historical problems including origin of Rus, nascence and using terms «Varangian», «Rus» and others.

Key words: Historical geography, notions, science, *Myhajlo Maksymovych*.

Отримано: 22.10.2019

УДК 930:94(477)«17/18»

А. Г. Філінюк

ПРОБЛЕМА «ПОДІЛИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ І УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ» В ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті зроблено історіографічний аналіз зарубіжної історичної літератури про поділи Речі Посполитої та долю українських земель і населення, яке на них проживало. Охарактеризовано праці російських дослідників, починаючи від Ю. Гагемейстера, М. Бантиш-Каменського, М. Карамзіна, М. Погодіна, Д. Титова, М. Устрялова і М. Чечуліна, радянського М. Покровського і завершуючи сучасними авторами О. Васильєвим, В. Друніним, В. Дьяковим, В.О. Єлісеєвою, І. Зеленевою, Б. Носовим, Г. Санінім, П. Стегнієм, О. Тиняною й емігрантськими авторами М. Геллером, О. Зоріним і О. Корніловим. Відзначено, що в них найбільше відображено внутрішні причини, котрі привели до поділів європейської держави, і підкреслено про значний вплив на них збігу обставин у міжнародній обстановці. Також проведено думку, що основна вина за поділи лежить на Пруссії та Австрії, і що Росія вимушена була взяти в них участь. Якщо перші країни захопили й анексували великі території, то Росія лише повернула колись належні до Давньої Русі землі.

На основі огляду польської літератури, зокрема таких авторів, як Ш. Ашкеназі, М. Бобжинський, Є. Брацискевич, Є. Сковоронек, Л. Конзеля, Й.І. Крашевський, І. Левелель, Я. Матейко, В. Менджецький, А. Міцкевич, В. Смоленський, М. Тимовський, Т. Цегельський, простежено генеалогію відтворення передумов, причин і чинників поділів і повного знищення польської держави. Проте польські дослідники схиляються до того, що ключовим у цьому був зовнішній чинник.

Підкреслено, що найближче до об'єктивного розкриття проблеми підійшли французький історик Д. Бовуа, швейцарсько-австрійський учений А. Каппелер, англійські дослідники Н. Дейвіс і І. Мадаріаза. Саме в їхніх дослідженнях відзначено не тільки історію, а й передісторію поділів Речі Посполитої, наголошено, що їх головним ініціатором та режисером була Росія, а її спільниками – Австрія та Пруссія. Червоною ниткою в літературі проходить думка про те, що в ході трьох поділів не тільки була знищена польсько-литовська держава і здійснено розчленування її те-